

Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου: «Σχολείο, Οικογένεια και Κοινότητα: Συνεργασία, Προκλήσεις, Δυσκολίες και Προοπτικές»

Τόμ. 1, Αρ. 1 (2024)

Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου: «Σχολείο, Οικογένεια και Κοινότητα: Συνεργασία, Προκλήσεις, Δυσκολίες και Προοπτικές»

2^ο Πανελλήνιο Επιστημονικό Συνέδριο

“Σχολείο, Οικογένεια και Κοινότητα:
Συνεργασία, Προκλήσεις,
Δυσκολίες και Προοπτικές”

Πρακτικά Συνεδρίου

29-30 Νοεμβρίου 2024
Κέντρο Διάδοσης Ερευνητικών Αποτελεσμάτων
του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Διοργάνωση

Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης
Ανατολικής Θεσσαλονίκης

Υπό την αιγίδα
Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας

Σε συνεργασία με

Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής
Τμήμα Ψυχολογίας, Π.Τ.Δ.Ε., Τ.Ε.Φ.Α.Α.
Εργαστήριο Ψυχολογίας και Εκπαίδευσης
του Παιδίου - ΨΥΧΗ (Τ.Ε.Π.Α.Ε.)
Περιφερειακή Δίπλη Α/θμιας & Β/θμιας
Εκπαίδευσης Κεντρικής Μακεδονίας

ISBN: 978-618-82743-3-4

Anti-bullying ή κουλτούρα ειρήνης στο σχολείο;
Από το θεσμικό πλαίσιο στο κοινωνικό όραμα

Δήμητρα Ζάπρη

doi: [10.12681/pansynschool.7538](https://doi.org/10.12681/pansynschool.7538)

Anti-bullying ή κουλτούρα ειρήνης στο σχολείο; Από το θεσμικό πλαίσιο στο κοινωνικό όραμα

Δρ. Δήμητρα Ζάπρη
Νηπιαγωγός-Μουσειοπαιδαγωγός
ΔΠΕ Δυτικής Θεσσαλονίκης
dzapri@yahoo.co.uk

Περίληψη

Περίπου δέκα χρόνια μετά την ίδρυση του Παρατηρητηρίου Πρόληψης της Σχολικής Βίας και του Εκφοβισμού (2012) και την ανάπτυξη και λειτουργία αντίστοιχου Δικτύου Πρόληψης και Αντιμετώπισης (2014), η πρόσφατη νομοθέτηση σχετικά με τη βία και τον εκφοβισμό στα σχολεία (Ν. 5029/2023) επαναφέρει στο προσκήνιο της εκπαιδευτικής πολιτικής το ζήτημα της θεσμικής διαχείρισης ενός διαχρονικού κοινωνικού ζητήματος και των εκδηλώσεών του μέσα στο σχολικό περιβάλλον. Η εργασία αναλύει τις παρεμβάσεις αυτές ποιοτικά ως προς τη συνάφεια σκοπού και περιεχόμενου τους, τη σύνδεσή τους με τις σύγχρονες θεωρητικές και πρακτικές προσεγγίσεις, καθώς και τη διαχρονική τους εξέλιξη. Δύο κομβικές συνεισφορές που εντοπίζει η ανάλυση στο ιστορικό των παρεμβάσεων είναι: α. η αξιοποίηση της οικοσυστημικής θεωρίας για την κατανόηση της σύνθετης φύσης των φαινομένων και την ενδυνάμωση όλων των άμεσα και έμμεσα εμπλεκόμενων μερών σε αυτά μέσα από διακριτούς ρόλους, ενεργή συμμετοχή και άμεση επικοινωνία και συνεργασία, και β. η ίδια η πράξη της νομοθέτησης ως ένδειξη πολιτικής δέσμευσης και προϋπόθεση βιωσιμότητας μιας παρέμβασης. Προκειμένου, όμως, να είναι ουσιαστικά αποδοτικές οι συνεισφορές αυτές χρειάζεται ένα στιβαρό θεσμικό συνεχές σε διατομεακό επίπεδο, που δεν θα περιορίζεται στη λογική της πρόληψης και της αντιμετώπισης ή καταστολής μιας μορφής βίας, αλλά θα επενδύει πιστά και μακρόπνοα σε μια «οικολογία ειρήνης» μέσα από την προώθηση θετικών κοινωνικών και δημοκρατικών συμπεριφορών, τη βελτίωση υποδομών και την πρώιμη παρέμβαση.

Λέξεις κλειδιά: ενδοσχολικός εκφοβισμός, κουλτούρα ειρήνης, θεσμικό πλαίσιο, οικοσυστημική θεωρία

1. Εισαγωγή

Το φαινόμενο του εκφοβισμού επηρεάζει ιδιαίτερα αρνητικά την καθημερινότητα και την ευημερία παιδιών και εφήβων, οδηγώντας συχνά σε τάσεις κοινωνικής απόσυρσης, χαμηλή σχολική επίδοση, διαταραχές ύπνου, κατάχρηση ουσιών και αυτοκτονικούς ιδεασμούς (EAN, 2021· ΕΠΙΨΥ, 2018· UNESCO, 2019). Υπολογίζεται ότι το ένα τρίτο του μαθητικού πληθυσμού παγκοσμίως και το ένα πέμπτο των εφήβων μαθητών/τριών πανελλαδικά έχει υποστεί εκφοβισμό, τουλάχιστον μία φορά τον μήνα (ΕΠΙΨΥ, 2018· UNESCO, 2019) και ότι κατά την τελευταία δεκαετία, παρά τη φαινομενική γενική μείωση της συχνότητας του φαινομένου, ο εκφοβισμός στην ηλεκτρονική/διαδικτυακή του μορφή παρουσιάζει ανησυχητική αύξηση λόγω της αυξημένης αντίστοιχα πρόσβασης στο διαδίκτυο μέσω κινητών τηλεφώνων και άλλων συσκευών (UNESCO, 2023). Σε οποιαδήποτε μορφή της, όμως, η ενδοσχολική βία συνιστά παραβίαση των δικαιωμάτων των παιδιών και των εφήβων στην εκπαίδευση, την υγεία και την ευημερία και η θεσμική της διαχείριση από

κάθε κράτος αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη ενός συμπεριληπτικού, ισότιμου και ποιοτικού εκπαιδευτικού πλαισίου για όλους και όλες (UNESCO, 2019).

Κατά την τελευταία δεκαετία έχουν αναπτυχθεί διάφοροι οργανισμοί και δίκτυα ενημέρωσης και παρέμβασης για την πρόληψη και διαχείριση της βίας και του εκφοβισμού στο σχολικό περιβάλλον. Η Ελλάδα μέσω των θεσμικών, κοινωνικών και ακαδημαϊκών φορέων και οργανισμών της συμμετέχει ήδη ενεργά σε αρκετές από αυτές τις δομές, όπως στο Ευρωπαϊκό Δίκτυο κατά του Εκφοβισμού (European Antibullying Network/EAN), που είναι και ο κεντρικός οργανισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη «μάχη ενάντια στον εκφοβισμό και τον κυβερνοεκφοβισμό», στην Ευρωπαϊκή εκστρατεία κατά του Σχολικού Εκφοβισμού (Anti-Bullying Campaign/ABC), στους πανευρωπαϊκούς οργανισμούς INSAFE/INHOPE που χαράσσουν την ευρωπαϊκή στρατηγική για ένα ασφαλές και ποιοτικό διαδίκτυο και στο Ευρωπαϊκό Κέντρο Wergeland για τη συμπερίληψη παιδιών προσφύγων στα σχολεία και ευρύτερα για την ενίσχυση της ικανότητας των ατόμων, των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και των εκπαιδευτικών συστημάτων να οικοδομήσουν και να διατηρήσουν μια κουλτούρα δημοκρατίας και σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Παράλληλα, το ελληνικό Υπουργείο Παιδείας έχει επιδιώξει να εμπλακεί πιο άμεσα στον ίδιο τον εκπαιδευτικό προγραμματισμό των σχολικών μονάδων μέσα από τις εξής πρωτοβουλίες: το Παρατηρητήριο Πρόληψης της Σχολικής Βίας και του Εκφοβισμού (Υ.Α. 159704/Γ7/17-12/2012), το Δίκτυο Πρόληψης και Αντιμετώπισης Φαινομένων Σχολικής Βίας και Εκφοβισμού (Εγκύκλιος 4077/28-04-2014) και το ρυθμιστικό πλαίσιο του Νόμου 5029/2023 «Ζούμε αρμονικά μαζί – Σπάμε τη σιωπή». Οι πρωτοβουλίες αυτές συνιστούν και το αντικείμενο της παρούσας εργασίας και εξετάζονται σύμφωνα με τις σύγχρονες θεωρητικές και πρακτικές προσεγγίσεις που συνοψίζονται στη συνέχεια.

2. Θεωρητικές και πρακτικές προσεγγίσεις του ενδοσχολικού εκφοβισμού

2.1. Ορισμός

Αν και δεν υπάρχει ένας γενικευμένος ορισμός της ενδοσχολικής βίας και του εκφοβισμού (UNESCO, 2019), τα βασικά κριτήρια που κατά κοινή παραδοχή χαρακτηρίζουν μια συμπεριφορά ως εκφοβιστική είναι η απρόκλητη επιθετική πρόθεση, η επαναληψιμότητα στον χρόνο και η ανισορροπία δύναμης (υπαρκτής ή αντιληπτής) μεταξύ αυτών που εκφοβίζουν και αυτών που εκφοβίζονται (Rigby, 2021· UNESCO, 2019).

Ο εκφοβισμός είναι ο πιο κοινός τύπος ενδοσχολικής βίας και οι διεθνείς έρευνες τείνουν να τον εξετάζουν ξεχωριστά από άλλους τύπους βίας (UNESCO, 2019· EAN, 2021) ως προς τις εξής κύριες μορφές του: υλική/σωματική, ψυχολογική, σεξουαλική και ηλεκτρονική/διαδικτυακή. Παράγοντες που συσχετίζονται με το φαινόμενο του εκφοβισμού είναι το φύλο, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, η ηλικία, το κοινωνικό-οικονομικό και πολιτιστικό υπόβαθρο (UNESCO, 2019· Rigby, 2024). Για παράδειγμα, τα αγόρια εμπλέκονται συχνότερα σε περιστατικά φυσικού εκφοβισμού, ενώ τα κορίτσια σε περιστατικά ψυχολογικού εκφοβισμού. Οι έφηβοι/ες μαθητές/τριες είναι πιο πιθανό να εμπλακούν σε περιστατικά εκφοβισμού, ιδιαίτερα κυβερνοεκφοβισμού. Μαθητές/τριες από φτωχότερες οικογένειες, μετανάστες/στρίες ή ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα τείνουν να είναι πιο ευάλωτοι/ες/α ως στόχοι εκφοβιστικών συμπεριφορών.

2.2. Ερμηνευτικές προσεγγίσεις

Οι ερμηνείες του εκφοβισμού μπορεί να επικεντρώνονται είτε στη φύση αυτών που εκφοβίζουν (θεωρίες προσωπικότητας, γενετικής, εξελικτικής και γνωστικής ψυχολογία), είτε στα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος (μιχγεβιοριστικές, περιβαλλοντικές θεωρίες), είτε στην αλληλεπίδραση και των δύο (Rigby, 2024). Ωστόσο, η παράλληλη αξιοποίηση διαφορετικών θεωριών συμβάλλει τόσο στην πληρέστερη κατανόηση του φαινομένου, όσο και στη διαμόρφωση ολιστικών, κοινά αποδεκτών και περισσότερο αποτελεσματικών προγραμμάτων και στρατηγικών πρόληψης και παρέμβασης (Evans & Smokowski, 2016·

Mishna, 2012· Rigby, 2024). Ταυτόχρονα χρειάζεται να εξετάζονται, να αναγνωρίζονται και να αποτιμώνται οι απόψεις ομάδων και ατόμων που εμπλέκονται στη σχολική εκπαίδευση (εκπαιδευτικών, μαθητών/τριών, οικογενειών), καθώς και εκείνες των θεσμικών και άλλων αρχών σε συνάρτηση με την ιδεολογία τους (Rigby, 2021).

Η προσέγγιση, όμως, εκείνη που εκ των πραγμάτων επιτρέπει την εξέταση σύνθετων κοινωνικών φαινομένων και τη διαδοχική ή ταυτόχρονη αξιοποίηση διαφορετικών θεωριών είναι η οικοσυστημική, η οποία αντλεί τις αρχές της από την κλασική οικολογία της ανθρώπινης ανάπτυξης του Urie Bronfenbrenner (Bronfenbrenner, 1979, 1995· Mishna, 2012· Rigby, 2024). Κεντρικές οικοσυστημικές έννοιες είναι: α. τα αλληλεπιδρώντα πλαίσια άμεσης ή έμμεσης συμμετοχής και επιρροής (π.χ. από το μικροσύστημα του ατόμου και της οικογένειας και το μεσοσύστημα σχολείου-οικογένειας μέχρι το ευρύτερο κοινωνικο-πολιτικό εξωσύστημα και το πολιτισμικό μακροσύστημα αξιών και πεποιθήσεων), και β. οι αποτελεσματικές («οικολογικά έγκυρες») μεταβάσεις σε αυτά μέσα από την ενεργή εμπλοκή σε σταδιακά πιο σύνθετα πλαίσια ρόλων, δραστηριοτήτων και σχέσεων και με την άμεση και συστηματική υποστήριξη των σημαντικών άλλων στο μικροσύστημα (π.χ. γονέων, εκπαιδευτικών, φίλων) σε βάθος χρόνου. Ενδεικτικά, οι έννοιες αυτές έχουν αξιοποιηθεί για να διερευνηθεί η ομαδική δυναμική των φαινομένων εκφοβισμού μέσα από τους διαφορετικούς εμπλεκόμενους ρόλους (π.χ. θύτης, θύμα, παρατηρητής, βοηθός) και να μελετηθούν οι παράγοντες κινδύνου και προστασίας ή αντιστάθμισης που σχετίζονται με την εμπλοκή στα φαινόμενα αυτά (π.χ. ποιότητα των οικογενειακών συνθηκών και των σχέσεων με συνομηλίκους, βαθμός έκθεσης στη βία μέσα στην τοπική κοινότητα, στάσεις των εκπαιδευτικών και παιδαγωγικό κλίμα) (Analisah & Indartono, 2019· Espelage, 2014· Kim *et al.*, 2020).

2.3. Θεσμικές και πρακτικές προσεγγίσεις

Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών αναφέρει ότι η αντιμετώπιση της ενδοσχολικής βίας και του εκφοβισμού είναι απαραίτητη για την υλοποίηση των Παγκόσμιων Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης, ειδικότερα των στόχων 4 (για την ποιοτική συμπεριληπτική και ισότιμη εκπαίδευση και δια βίου μάθηση) και 16 (για την προώθηση ειρηνικών και συμπεριληπτικών κοινωνιών) (UNESCO, 2019). Παράλληλα, επισημαίνει τους παρακάτω παράγοντες αποτελεσματικής διαχείρισης των φαινομένων:

- υψηλή δέσμευση της πολιτικής ηγεσίας με στιβαρό θεσμικό πλαίσιο για την προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών και την υποστήριξη πολιτικών πρόληψης και αντιμετώπισης
- ανάπτυξη ασφαλών περιβαλλόντων μάθησης και θετικό παιδαγωγικό κλίμα με έμφαση στη διαχείριση τάξης και σε δεξιότητες επίλυσης προβλημάτων, ενσυναίσθησης και εκτίμησης διαφορετικών οπτικών
- επιμόρφωση και υποστήριξη εκπαιδευτικών και άλλου προσωπικού του σχολείου με έμφαση στην ανάπτυξη δεξιοτήτων πρόληψης και αντιμετώπισης της ενδοσχολικής βίας και του εκφοβισμού
- παροχή φροντίδας και υποστήριξης μαθητών/τριών σε οποιοδήποτε ρόλο εμπλοκής (π.χ. εκφοβιστών, εκφοβιζόμενων, παρατηρητών, βοηθών), δίνοντας προτεραιότητα στις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες λόγω φυλής, εθνικότητας, αναπηρίας, φύλου ή σεξουαλικού προσανατολισμού
- εγκαθίδρυση φιλικών προς τα παιδιά και ευαίσθητων ως προς τη διάσταση του φύλου μηχανισμών καταγραφής, αναφοράς και συμβουλευτικής, καθώς και επανορθωτικών προσεγγίσεων (σε αντίθεση με τις τιμωρητικές/ κατασταλτικές προσεγγίσεις)
- προώθηση συνεργασιών σε εθνικό επίπεδο (π.χ. μεταξύ θεσμικών, κοινωνικών, εκπαιδευτικών φορέων και οργανισμών και μέσω μαζικής ενημέρωσης), και σε σχολικό επίπεδο μεταξύ όλων των μελών της σχολικής κοινότητας (εκπαιδευτικών,

γονέων/κηδεμόνων, μαθητών/τριών, άλλου προσωπικού) στο πλαίσιο ολιστικών προσεγγίσεων

- τεκμηρίωση προσεγγίσεων και παρεμβάσεων με αξιόπιστα, αναλυτικά και διαρκώς επικαιροποιήσιμα ερευνητικά δεδομένα –τα ποσοστά συχνότητας δεν μπορούν να αποτυπώσουν τις μακροχρόνιες επιπτώσεις του εκφοβισμού ή να ερμηνεύσουν νέες προκλήσεις, όπως αυτές που αναδύονται από τη συνεχή εξέλιξη της τεχνολογίας (Leff and Feudtner, 2017· ΕΠΙΨΥ, 2020).

Εκτός των παραπάνω, άλλα σημεία που χρειάζεται να προσεχθούν ιδιαίτερα σε ενδοσχολικό επίπεδο είναι (Leff and Feudtner, 2017):

- ο ορισμός ενός προσώπου αναφοράς στο σχολείο με συμβουλευτικό και καθοδηγητικό ρόλο
- η αναγνώριση του γεγονότος ότι ο εκφοβισμός συχνά συμβαίνει σε μη δομημένους κοινόχρηστους χώρους (π.χ. τραπεζαρία, διάδρομοι, σχολική αυλή)
- η υποστήριξη των φιλικών σχέσεων μεταξύ των συνομηλίκων οι οποίες μπορούν να αποτρέψουν το ενδεχόμενο θυματοποίησης.

Τέτοιου τύπου παρεμβάσεις μπορούν να συμβάλουν όχι μόνο στην πρόληψη και αντιμετώπιση της ενδοσχολικής βίας και του εκφοβισμού, αλλά πιο ουσιαστικά ακόμη στην προώθηση μιας κουλτούρας ειρήνης (Analisah & Indartono, 2019).

3. Μεθοδολογία

3.1. Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα

Η εργασία επιχειρεί να διερευνήσει την επάρκεια και την καταλληλότητα των θεσμικών παρεμβάσεων στην Ελλάδα για τη διαχείριση φαινομένων ενδοσχολικής βίας και εκφοβισμού. Ειδικότερα, προσεγγίζονται τα εξής ερωτήματα: α. αν και κατά πόσο οι παρεμβάσεις αυτές ανταποκρίνονται στον σκοπό τους, β. αν και κατά πόσο οι παρεμβάσεις αντανακλούν το πνεύμα των σύγχρονων προσεγγίσεων στο ζήτημα της πρόληψης και διαχείρισης του σχολικού εκφοβισμού, και ειδικότερα της οικοσυστημικής οπτικής, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, και γ. αν και κατά πόσο τελικά οι παρεμβάσεις διαφοροποιούνται μεταξύ τους ή/ και εξελίσσουν η μία την άλλη.

3.2. Υλικό μελέτης και μέθοδοι ανάλυσης/ερμηνείας

Το υλικό που μελετήθηκε ως προς τα παραπάνω τρία ερωτήματα είναι:

- α. Οι κείμενες διατάξεις και ο ιστότοπος του Παρατηρητήριου Πρόληψης της Σχολικής Βίας και του Εκφοβισμού (2012-2014)
- β. Οι εγκύκλιοι και η ψηφιακή πλατφόρμα του Δικτύου Πρόληψης και Αντιμετώπισης Φαινομένων Σχολικής Βίας και Εκφοβισμού (2014-2016)
- γ. Ο Νόμος 5029/2023 με άλλες σχετικές κείμενες διατάξεις και η αντίστοιχη ψηφιακή πλατφόρμα.

Το υλικό μελετήθηκε με τη μέθοδο της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου. Ενδοκειμενικά, το υλικό εξετάστηκε ως προς τις λεξιλογικές, φραστικές και θεματικές επιλογές του, ώστε να αποσαφηνιστεί ο βαθμός και η ποιότητα συνάφειας μεταξύ σκοπού και περιεχομένου. Διακειμενικά, τα πλαίσια συγκρίθηκαν μεταξύ τους ως προς την τεκμηρίωση, τη στόχευση και τη σαφήνιά τους σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο, αλλά και τη συνάφεια όλων αυτών των ποιοτικών χαρακτηριστικών με σύγχρονες οικοσυστημικές και ολιστικές προσεγγίσεις.

Ειδικότερα, για την εκτίμηση του οικοσυστημικού ολιστικού προσανατολισμού του περιεχομένου λήφθηκαν υπόψη: α. τα βασικά στοιχεία του μικροσυστήματος, συγκεκριμένα το είδος και η ποιότητα των ρόλων και δραστηριοτήτων που προδιαγράφονται στο περιεχόμενο των παρεμβάσεων, με κριτήριο τον βαθμό ενεργής εμπλοκής και συμμετοχής, και β. τα χαρακτηριστικά ενός ισχυρά συνδεδεμένου

μεσοσυστήματος, ειδικά η ποιότητα της σχέσης του κάθε ρόλου με τη σχολική κοινότητα, με κριτήριο τον βαθμό αμεσότητας της επικοινωνίας και συνεργασίας τους.

4. Κύρια ευρήματα ανά ερώτημα

4.1. Συνάφεια σκοπού – περιεχομένου

Ο πίνακας 1 συνοψίζει τον σκοπό και το οριζόμενο αντικείμενο των παρεμβάσεων, καθώς και τους άξονες ανάπτυξης περιεχομένου τους.

Πίνακας 1. Σκοπός και περιεχόμενο πρωτοβουλιών

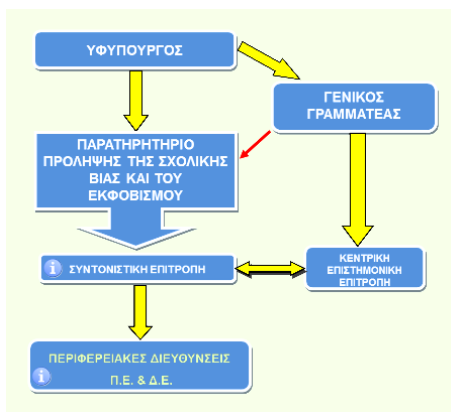
Περιεχόμενο			
	Σκοπός	Ορισμός ΣΒΕ (οριοθέτηση αντικειμένου παρέμβασης)	Κύριοι άξονες ανάπτυξης
Παρατηρητήριο 2012	Πρόληψη Αντιμετώπιση Ταυτοποίηση Μελέτη Διοχέτευση σε φορείς προς διαχείριση	-	Εκπαιδευτικές και μαθητικές δράσεις και δίκτυα συνεργασίας/υποστήριξης/επιμόρφωσης σε επίπεδο σχολικής και ευρύτερης τοπικής κοινότητας για προώθηση ειρηνικής συνύπαρξης μεταξύ μαθητών
Δίκτυο 2014	Πρόληψη Αντιμετώπιση Ενημέρωση Ευαισθητοποίηση Επιμόρφωση Διάγνωση Καταγραφή Ενεργή συμμετοχή όλων (άμεσα και έμμεσα εμπλεκόμενων) Πρόνοια για ασφάλεια	Τεκμηριώνεται θεωρητικά (μορφές, συνθήκες, ιδιαίτερα χαρακτηριστικά φαινομένων ΣΒΕ)	Ενεργοποίηση σχολικής κοινότητας (μαθητών/τριών, εκπαιδευτικών, προσωπικού σχολείου, οικογενειών), τοπικής κοινότητας, φορέων (θεσμικών, κοινωνικών, επιστημονικών κ.ά.) και εξειδικευμένων οργανισμών για ολιστική διαχείριση φαινομένων ΣΒΕ (ερμηνεία, διάγνωση, πρόληψη, αντιμετώπιση, υποστήριξη, καταγραφή) με έμφαση στην επιμόρφωση
"Ζούμε Αρμονικά Μαζί" 2023	Πρόληψη Αντιμετώπιση Εντοπισμός Ενίσχυση σχέσεων εμπιστοσύνης μεταξύ μελών εκπαιδευτικής κοινότητας	Τεκμηριώνεται θεωρητικά *Ζητήματα συνεκτικότητας ορισμών στα κείμενα του υλικού	Κεντρικές/ περιφερειακές δράσεις ΥΠΑΙΘΑ Ιεραρχική διοικητική διαχείριση αναφορών στην ψηφιακή πλατφόρμα

Ως προς τον σκοπό, η πρόληψη, η διάγνωση και η αντιμετώπιση εμφανίζονται και στα τρία πλαίσια δίνοντας σταδιακά έμφαση στη συνεργασία με φορείς, στην επιμόρφωση και την ενεργή συμμετοχή όλων, άμεσα και έμμεσα εμπλεκόμενων, και στην ενίσχυση της εμπιστοσύνης μεταξύ των μελών της εκπαιδευτικής κοινότητας.

Ως προς τον ορισμό, το Δίκτυο του 2014 και το ρυθμιστικό πλαίσιο του 2023 παρουσιάζονται πιο ενημερωμένα από το Παρατηρητήριο, παραθέτοντας τα χαρακτηριστικά, τους εμπλεκόμενους ρόλους και τις μορφές των φαινομένων ενδοσχολικής βίας και εκφοβισμού, με το πλαίσιο του 2023 να επικαιροποιεί στη διαδικτυακή πλατφόρμα του τον ορισμό με περισσότερα στοιχεία για τον διαδικτυακό εκφοβισμό (cyberstalking, doxing, sexting κτλ) και για τον εκφοβισμό ως προς τη διάσταση του φύλου (ομοφοβικό, τρανσφοβικό κτλ). Ωστόσο, η επικαιροποίηση αυτή δεν είναι συνεκτική σε όλο το σώμα του πρόσφατου πλαισίου, καθώς δεν είναι εξίσου εμφανής ούτε στον ορισμό του επιμορφωτικού υλικού, το οποίο έχει μεταφερθεί στον νέο ιστότοπο αναλλοίωτο από τον ιστότοπο του Δικτύου του 2014, ούτε στον ορισμό του ίδιου του Νόμου (άρθρο 4), ο οποίος περιλαμβάνει χαρακτηριστικά που δεν συναντώνται τυπικά στην επιστημονική τεκμηρίωση της ιδιαιτερότητας του φαινομένου του ενδοσχολικού εκφοβισμού (π.χ. η «παρεμπόδιση

της ομαλής διεξαγωγής των μαθημάτων», η «διατάραξη της σχολικής γαλήνης» και το «πλήγμα στο κύρος της εκπαιδευτικής κοινότητας»). Ο ορισμός του Νόμου, εξάλλου, παρά την επικέντρωσή του σε περιστατικά μεταξύ μαθητών/τριών, συμπεριλαμβάνει και δύο αδιευκρίνιστες αναφορές και στον ρόλο των εκπαιδευτικών ως εμπλεκομένων σε περιστατικά, οι οποίοι/ες μπορεί είτε να εκδηλώσουν «ανεπιθύμητη, επιθετική συμπεριφορά» οι ίδιοι (άρθρο 4, παρ. γ), είτε αυτοί ή «και άλλα μέλη της εκπαιδευτικής κοινότητας» να υποστούν διακρίσεις και προσβολές στη βάση θρησκευτικών πεποιθήσεων, φυλής, ταυτότητας φύλου και άλλων κριτηρίων (άρθρο 4, παρ. ζ).

Ως προς τους άξονες ανάπτυξης, η έμφαση στο Παρατηρητήριο και στο Δίκτυο δίνεται σαφώς στη σχολική κοινότητα και στη συνεργασία με φορείς της τοπικής κοινότητας – έμφαση η οποία αντανάκλαται στην ολιστική συνεργατική φύση του Δικτύου, αλλά δεν είναι εξίσου αναμενόμενη για το Παρατηρητήριο, το οργανόγραμμα του οποίου εστιάζει στις ενέργειες της εκπαιδευτικής ηγεσίας και δεν περιλαμβάνει τις σχολικές κοινότητες της βάσης (εικόνα 1). Επίσης, οι άξονες της επιμόρφωσης και της ευαισθητοποίησης αντιστοιχούν απολύτως στον εξαγγελόμενο σκοπό του Δικτύου, αλλά το αντίθετο παρατηρείται στο ρυθμιστικό πλαίσιο του 2023: ενώ ο τίτλος και ο σκοπός του αναφέρουν την πρόληψη και την αρμονική συνύπαρξη μέσα από την ενίσχυση των σχέσεων εμπιστοσύνης στην εκπαιδευτική κοινότητα, η πλειονότητα των άρθρων του Νόμου, καθώς και οι υπόλοιπες σχετικές κείμενες διατάξεις, εστιάζουν στις δράσεις της εκπαιδευτικής ηγεσίας σε κεντρικό και περιφερειακό επίπεδο και στις διαδικασίες της διοικητικής διεκπεραίωσης των αναφορών μέσω της πλατφόρμας στο επίπεδο της αντιμετώπισης.

Εικόνα 1. Οργανόγραμμα Παρατηρητηρίου (Πηγή: <http://paratitirio.minedu.gov.gr/>)

4.2. Συνάφεια περιεχομένου – σύγχρονων προσεγγίσεων

Στην περίπτωση του Παρατηρητηρίου (πίνακας 2), παρόλο που το οργανόγραμμά του (εικόνα 1) φαίνεται να δίνει έμφαση στις ενέργειες της εκπαιδευτικής ιεραρχίας, το ίδιο το πλαίσιο λειτουργίας και οι δράσεις του εστιάζει σαφώς στην ενεργή εμπλοκή των μελών της σχολικής κοινότητας σε επίπεδο μικροσυστήματος. Ιδιαίτερα οι εκπαιδευτικοί μπορούν να αναλάβουν ακόμα και συντονιστικό ρόλο σε επίπεδο περιφέρειας, για να διασφαλίσουν τη συνέργεια των διακριτών ρόλων των διοικητικών στελεχών και των εκπαιδευτικών των σχολικών μονάδων και όχι για να τους υποκαταστήσουν. Ακόμη και τα στελέχη εκπαίδευσης των Διευθύνσεων ή οι Υπεύθυνοι Αγωγής Υγείας στο εξωσύστημα των σχολικών κοινοτήτων διατηρούν τον διοικητικό τους ρόλο (π.χ. μέσα από τη σύνταξη εκθέσεων) και προβλέπεται να συνδράμουν άμεσα μόνο αν κληθούν για τη διαχείριση περιστατικών «αυξημένης βαρύτητας». Οι Επιτροπές σε επίπεδο Υπουργείου έχουν κυρίως υποστηρικτικό και επιμορφωτικό ρόλο, όπως και οι εξειδικευμένοι φορείς και οργανισμοί της τοπικής κοινότητας, με τη διαφορά ότι οι τελευταίοι έχουν τη δυνατότητα άμεσης συνεργασίας με τη σχολική κοινότητα για την καλύτερη διαχείριση των περιστατικών. Σε οποιαδήποτε περίπτωση, όμως, το πλαίσιο λειτουργίας του Παρατηρητηρίου προτάσσει τη

διαχείριση των περιστατικών εντός της σχολικής κοινότητας, ενισχύοντας τον ρόλο των εκπαιδευτικών και μαθητών/τριών στη «διαμόρφωση συνθηκών ειρηνικής συνύπαρξης» και ενδυναμώνοντας τόσο τον σχολικό μικροπυρήνα, όσο και τις σχέσεις του σχολείου με την οικογένεια και την τοπική κοινότητα σε επίπεδο μεσοσυστήματος.

Πίνακας 2. Οικοσυστημική ανάλυση Παρατηρητηρίου

	Ρόλοι	Δραστηριότητες	Σχέση με σχολική κοινότητα
Παρατηρητήριο 2012	Συντονιστική Επιτροπή (Υπ. Παιδείας)	Υποστηρίζει Ενημερώνει	Έμμεση
	Κεντρική Επισημονική Επιτροπή (Υπ. Παιδείας)	Υποστηρίζει Ενημερώνει Επιμορφώνει	Έμμεση
	Συντονιστές Δράσεων (εκπαιδευτικοί) (ΠΔΕ)	Ενημερώνουν Επιμορφώνουν Συμβουλεύουν Δικτυώνουν *ΔΕΝ υποκαθιστούν ρόλους στελεχών και εκπαιδευτικών	Άμεση
	Στελέχη Εκπ/σης (Διευθυντές Εκπ/σης, Περιφ/κοί Δ/ντές, Σύμβουλοι, Υπεύθυνοι Αγωγής Υγείας κ.ά.)	Υποστηρίζουν Ενημερώνουν Συνδράμουν σε περιστατικά αυξημένης βαρύτητας Συντάσσουν εκθέσεις	Άμεση/ Έμμεση
	Μέλη σχολικής κοινότητας (εκπαιδευτικοί, μαθητές/τριες, οικογένειες)	Συνδιαμορφώνουν (π.χ. πλαίσιο διαχείρισης περιστατικών) Επιλύουν ειρηνικά Σκέφτονται κριτικά Δημιουργούν Σχεδιάζουν και υλοποιούν Αυτοπροστατεύονται Ενημερώνονται Ζητούν υποστήριξη Ενημερώνουν (οι εκπαιδευτικοί) Διαπαιδαγωγούν (οι εκπαιδευτικοί)	Άμεση
	Άλλοι φορείς/ οργανισμοί	Επιμορφώνουν Σχεδιάζουν και υλοποιούν Καθοδηγούν	Άμεση/ Έμμεση

Το Δίκτυο του 2014 (πίνακας 3) διατηρεί τους διακριτούς διοικητικούς και παιδαγωγικούς ρόλους στο μικροσύστημα και στο εξωσύστημα, το πνεύμα ενίσχυσης του μεσοσυστήματος μέσω της συνεργασίας σε όλα τα επίπεδα και την ουσία της ενδυνάμωσης του σχολικού μικροπυρήνα, όπως και στο πλαίσιο λειτουργίας του Παρατηρητηρίου, το οποίο μάλιστα συμπεριλαμβάνεται στο οργανόγραμμα του Δικτύου (εικόνα 2) ως συνεργαζόμενος φορέας. Ωστόσο, το πλαίσιο λειτουργίας του Δικτύου εμπλουτίζει ακόμη περισσότερο τα πεδία ενεργής δράσης όλων των εμπλεκόμενων, έμμεσα ή άμεσα, κατανέμοντας αναλογικά και ισομερώς τα διοικητικά και τα παιδαγωγικά καθήκοντα και προσδίδοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στην ερευνητική τεκμηρίωση, την ευαισθητοποίηση, την

επιμόρφωση, την καταγραφή περιστατικών (διαθέσιμη μόνο για τους/τις εκπαιδευτικούς των ενδοσχολικών ομάδων δράσεων πρόληψης ως πρώτων δεκτών και κύριων διαχειριστών των περιστατικών) και την εξωτερική αξιολόγηση σε επίπεδο εξωσχολικού (διαθέσιμη για όλα τα εμπλεκόμενα μέλη). Σε όλα αυτά τα πεδία δραστηριότητας η επίδραση της οικοσυστημικής προσέγγισης είναι ρητή και διάχυτη στη διατύπωση και τη δομή του προσφερόμενου υλικού συνολικά (εικόνα 3), με χαρακτηριστικό παράδειγμα τα δέκα κεφάλαια του επιμορφωτικού υλικού για στελέχη εκπαίδευσης και εκπαιδευτικούς, όπου τεκμηριώνονται ενδελεχώς οι θεωρητικές προσεγγίσεις της ενδοσχολικής βίας και του εκφοβισμού και οι αποτελεσματικές πρακτικές πρόληψης, αναγνώρισης και διαχείρισης ανάλογων φαινομένων. Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ότι για την ενδυνάμωση των περιφερειακών ομάδων πρόληψης και των επιτροπών συντονιστών δράσεων πρόληψης προτείνονται προαιρετικά κριτήρια επιλογής των μελών τους στη βάση της συνάφειας της εμπειρίας και των προσόντων τους με το αντικείμενο και όχι ανάλογα με τη θέση ευθύνης που ενδεχομένως κατέχουν.

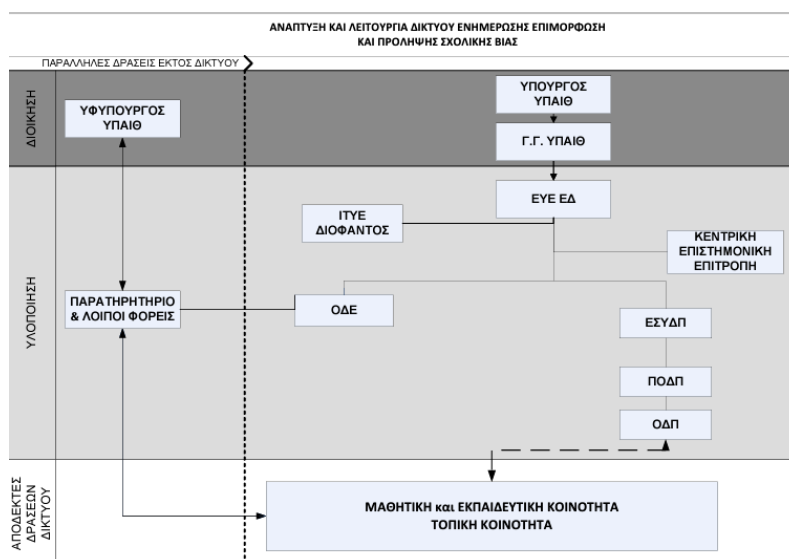
Πίνακας 3. Οικοσυστημική ανάλυση Δικτύου

	Ρόλοι	Δραστηριότητες	Σχέση με σχολική κοινότητα
Δίκτυο 2014	Κεντρική Επιστημονική Επιτροπή (Υπ. Παιδείας)	Υποστηρίζουν Επιβλέπουν Ευαισθητοποιούν Ενημερώνουν Ερευνούν	Άμεση/Έμμεση
	Ομάδα Διαχείρισης Έργου (Υπ. Παιδείας)	Συντονίζει Συνδέει με άλλες Πράξεις	Έμμεση
	Επιτροπή Συντονιστών Δράσεων Πρόληψης (Υπ. Παιδείας, ΠΔΕ)	Δικτυώνει Επιμορφώνει Εποπτεύει Συλλέγει στοιχεία Συντάσσει αναφορές Διαχέει καλές πρακτικές και επιμορφωτικό υλικό Τηρεί αρχείο	Άμεση/Έμμεση
	Περιφερειακή Ομάδα Δράσεων Πρόληψης (ανά ΠΔΕ)	Καταγράφει Δικτυώνει Ενημερώνει Εποπτεύει Συλλέγει στοιχεία/σχέδια δράσης	Άμεση/Έμμεση
	Ομάδα Δράσης Πρόληψης (ανά Σχολική Μονάδα)	Ενημερώνει Επιμορφώνει Δικτυώνει Σχεδιάζει Υλοποιεί Αποτιμά Καταγράφει Ζητά υποστήριξη	Άμεση
	Μαθητές/τριες, Οικογένειες	Συμμετέχουν Δημιουργούν Αποτιμούν Ζητούν υποστήριξη Επιλύουν Συνεργάζονται	Άμεση
	Άλλοι φορείς/ οργανισμοί /Τοπική κοινότητα	Ενημερώνουν Επιμορφώνουν Συμβουλεύουν Καθοδηγούν	Άμεση/Έμμεση

Εξωτερικός
συνεργάτης
(Κοινωνία Γνώσης)

Διενεργεί εξωτερική αξιολόγηση
(ερωτηματολόγια, συνεντεύξεις για
όλα τα εμπλεκόμενα μέλη)

Έμμεση

Εικόνα 2. Οργανόγραμμα Δικτύου (Πηγή: Εγκύκλιος ΥΠΑΙΘ 4077/28-04-2014)

Εικόνα 3. Οικοσυστημικοί παράγοντες σχολικού εκφοβισμού (Πηγή: Επιμορφωτικό υλικό Δικτύου για στελέχη εκπαίδευσης και εκπαιδευτικούς)

Τέλος, στο ρυθμιστικό πλαίσιο του 2023 οι εκτενείς αναφορές στους ρόλους και τις ενέργειες του ίδιου του Υπουργείου Παιδείας, των φορέων και των υπηρεσιών του (πίνακας 4) καταδεικνύουν την πρόθεση οργάνωσης της επίδρασης του εξωσυστήματος στο μικροσύστημα της σχολικής κοινότητας και στο μεσοσύστημα σχολείου και οικογένειας ή τοπικής κοινότητας. Οι φορείς και οι υπηρεσίες των Υπουργείων συντονίζουν, εποπτεύουν και ελέγχουν διαδικασίες, αποτελέσματα και συνεργασίες. Η νέα ψηφιακή πλατφόρμα αναφορών και καταγγελιών, ως ένας έμμεσος τρόπος επικοινωνίας με το διοικητικό εξωσύστημα, διαχέει αυτομάτως το περιεχόμενο της αναφοράς/καταγγελίας μαθητών/τριών και των οικογενειών τους σε τετραμελείς επιτροπές, οι οποίες όχι μόνο δεν ανήκουν στην άμεση σχολική κοινότητα, αλλά μπορούν να υποκαταστήσουν και τον εκπαιδευτικό ρόλο σε περίπτωση που «[...] παρατηρείται καθυστέρηση [...] ή σημειώνεται αδυναμία επίλυσης [...]» (άρθρο 8, Ν. 5029/2023). Η επιμόρφωση εδώ επισημαίνεται κυρίως ως αρμοδιότητα του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής (άρθρο 11, Ν. 5029/2023) παρά ως μέσο ενδυνάμωσης των εκπαιδευτικών ή άλλων ενηλίκων, ενώ οι αναφορές σε

αυτήν είναι αισθητά λιγότερο εκτενείς σε σχέση τόσο με τη λεπτομερή ανάπτυξη της λειτουργίας και της διαχείρισης της πλατφόρμας, όσο και με την επικοινωνιακή έμφαση που δίνεται σε αυτήν στη σχετική ιστοσελίδα (π.χ. στην διάταξη της αρχικής σελίδας δίνεται η δυνατότητα σύνδεσης στην πλατφόρμα αναφορών σε τρία διαφορετικά σημεία). Το επιμορφωτικό, μάλιστα, υλικό, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, παρατίθεται αυτούσιο από το Δίκτυο, χωρίς όμως να γίνεται αναφορά στην αρχική πηγή και χωρίς επικαιροποιήσεις (π.χ. παρά την πρόσφατη νομοθέτηση, στις νομικές διαστάσεις της πρόληψης και αντιμετώπισης στο 1^ο κεφάλαιο του υλικού παραμένει η δήλωση ότι «στην ελληνική εκπαιδευτική νομοθεσία δεν υπάρχει κάποια πρόβλεψη [...] για το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού»).

Πίνακας 4. Οικοσυστημική ανάλυση ρυθμιστικού πλαισίου 2023

	Ρόλοι	Δραστηριότητες	Σχέση με σχολική κοινότητα
"Ζούμε Αρμονικά Μαζί" 2023	Υπουργείο	Δικτυώνει	Έμμεση
	Παιδείας (μαζί με ΙΕΠ, ΙΤΥΕ Διόφαντος, φορείς, οργανώσεις, ερευνητικά κέντρα)	Οργανώνει Σχεδιάζει Υλοποιεί Ερευνά Καθοδηγεί Επιμορφώνει Αποτιμά Διαχειρίζεται την πλατφόρμα Επικαιροποιεί τον πρότυπο Εσωτερικό Κανονισμό Λειτουργίας Σχολικών Μονάδων	
	ΠΔΕ	Πρωθυεΐ ετήσιες εκθέσεις στο Υπουργείο	Έμμεση
	Τετραμελείς ομάδες δράσης (Δ/νσεις Εκπ/σης: Στελέχη, Ψυχολόγος, Κοιν. Λειτουργός)	Υποστηρίζουν Επιμορφώνουν Επιβλέπουν Επιλαμβάνονται σε περίπτωση καθυστέρησης ή αδυναμίας επίλυσης Συντάσσουν εκθέσεις (για ΠΔΕ, ΚΕΔΑΣΥ)	Έμμεση/ άμεση
	Υπεύθυνοι αποδέκτες αναφορών και ομάδων δράσης (Δ/ντής/ντρια, Εκπαιδευτικός)	Αποδέχονται αναφορές Επεξεργάζονται αναφορές Χειρίζονται κατά προτεραιότητα Υλοποιούν δράσεις Ενημερώνουν Υποστηρίζουν εκπ/κή κοινότητα	Έμμεση/ άμεση
	Μαθητές/τριες, Οικογένειες	Υποβάλλουν αναφορές	Έμμεση/ άμεση

4.3. Διαχρονική εξέλιξη των παρεμβάσεων

Με μια οριζόντια ανάγνωση του πίνακα 5 το Δίκτυο του 2014 διακρίνεται σαφώς για τη συνοχή σκοπού και περιεχομένου στη βάση συστηματικής θεωρητικής και επιστημονικής τεκμηρίωσης, η οποία είναι απολύτως συναφής με τις σύγχρονες θεσμικές και πρακτικές προσεγγίσεις αποτελεσματικής διαχείρισης των φαινομένων σχολικού εκφοβισμού. Η πολυεπίπεδη διαχείριση που προτείνει το Δίκτυο είναι κατάλληλη για την προσέγγιση σύνθετων κοινωνικών φαινομένων, ενώ εξελίσσει και διευρύνει εμπειριστικά το σκεπτικό του Παρατηρητηρίου αναφορικά με την ενεργοποίηση της σχολικής κοινότητας και τη συνεργασία της με την τοπική κοινότητα και την εκπαιδευτική ηγεσία στη βάση διακριτών διοικητικών και παιδαγωγικών ρόλων. Ωστόσο, το Δίκτυο ως Πράξη Επιχειρησιακού Προγράμματος δεν διέθετε τέτοια θεσμική ισχύ ώστε να υποστηριχθεί η βιωσιμότητά του σε επίπεδο μακροσυστήματος.

Αντιθέτως, η ισχύς αυτή ενυπάρχει στο ρυθμιστικό πλαίσιο του 2023, το οποίο θεσμοθετήθηκε ως Νόμος του Κράτους, καταδεικνύοντας θεωρητικά και το επίπεδο

δέσμευσης της πολιτικής ηγεσίας – μια δέσμευση που συνιστά, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, απαραίτητο κριτήριο αποτελεσματικότητας των παρεμβάσεων σύμφωνα με την UNESCO. Η επιλογή, όμως, μιας ιεραρχικής διοικητικής οπτικής σε ένα σύνθετο κοινωνικό φαινόμενο, η οποία εστιάζει περισσότερο στην έμμεση, απρόσωπη και απομακρυσμένη αντιμετώπιση των αφηγήσεων (αναφορών, καταγγελιών) σχετικά με το φαινόμενο, παρά στην άμεση και δυναμική πρόληψη και διαχείριση του ίδιου του φαινομένου στο πεδίο εμφάνισής του, δεν είναι επαρκής για να διασφαλιστεί η ενεργή, συνειδητή και κριτική συμμετοχή όλων των άμεσα και έμμεσα εμπλεκόμενων – μια συμμετοχή που είναι εξίσου απαραίτητος παράγοντας αποτελεσματικότητας, εκτός της πολιτικής δέσμευσης. Με οικοσυστημικούς όρους, μια προσέγγιση που απομακρύνεται από το ζητούμενο της ενδυνάμωσης των σχολικών και οικογενειακών μικροπυρήνων μέσω της καλλιέργειας υπεύθυνης και κριτικής στάσης και της ανάληψης πρωτοβουλιών οδηγεί σε ασθενώς συνδεδεμένα μεσοσυστήματα σχολείου-οικογένειας, τα οποία δεν επαρκούν για να υποστηρίξουν μια οικολογικά έγκυρη μετάβαση σε ένα βιώσιμο «αρμονικό μαζί» και σε ουσιαστικές «σχέσεις εμπιστοσύνης».

Πίνακας 5. Συνοπτικός πίνακας κύριων χαρακτηριστικών των παρεμβάσεων

	Αρχικός τύπος παρέμβασης	Γενικός σκοπός	Ορισμός	Κεντρικός άξονας	Τεκμηρίωση παρέμβασης	Μέσα/Εργαλεία
Παρατηρητήριο 2012	Υπουργική Απόφαση	Ειρηνική συνύπαρξη μαθητών/τριών	-	Υποστήριξη αυτορρύθμισης και δικτύωσης σχολικής κοινότητας	Διοικητική Παιδαγωγική	Δομή υποστήριξης/ παρακολούθησης φαινομένου Εκπαιδευτικό και ενημερωτικό υλικό
Δίκτυο 2014	Εγκύκλιος υλοποίησης Πράξης Επιχειρησιακού Προγράμματος	Πρόνοια για ασφάλεια όλων των άμεσα και έμμεσα εμπλεκόμενων	Τεκμηριωμένος Πλήρης	Ενδυνάμωση όλων των εμπλεκόμενων και ενίσχυση της αλληλεπίδρασής τους	Ολιστική Οικοσυστημική	Δομή πρόληψης και διαχείρισης Τεκμηριωμένο επιμορφωτικό υλικό Αξιολόγηση
"Ζούμε Αρμονικά Μαζί" 2023	Νόμος	Αρμονική συνύπαρξη Ενίσχυση σχέσεων εμπιστοσύνης στην εκπαιδευτική κοινότητα	Μερικώς επικαιροποιημένος και διευρυμένος, αλλά με ελλιπή τεκμηρίωση και χωρίς συνεκτική χρήση εντός του πλαισίου	Κεντρικός συντονισμός δράσεων Υπουργείων Παιδείας και Ψηφιακής Διακυβέρνησης, σε συνεργασία με άλλους φορείς και υπηρεσίες Διοικητική διαχείριση αναφορών	Διοικητική Ιεραρχική	Δομή διαχείρισης αναφορών Ψηφιακή πλατφόρμα

5. Συζήτηση και προοπτικές

Μέσα από τη χαρακτηριστική προτροπή «ζούμε αρμονικά μαζί – σπάμε τη σιωπή» ο Νόμος 5029/2023 προτάσσει ένα κοινωνικό όραμα αρμονικής συνύπαρξης και ενίσχυση σχέσεων

εμπιστοσύνης. Η προσέγγιση, όμως, που επιλέγεται για την επίτευξη αυτού του οράματος, και μάλιστα σε σχέση με τις σύγχρονες προσεγγίσεις και τα προηγούμενα πλαίσια παρέμβασης, αναπόφευκτα εγείρει κρίσιμα ερωτήματα για εποικοδομητικό αναστοχασμό. Ειδικότερα:

- Η ιεραρχική-διοικητική προσέγγιση παραπέμπει σε ένα συγκεντρωτικό, γραμμικό και γραφειοκρατικό μοντέλο μικροδιοίκησης (Ramos & Malangen, 2023· Bwalya, 2024), το οποίο εκ των πραγμάτων περιορίζει την αυτενέργεια και την πρωτοβουλία των διακριτών ρόλων στον μικροπυρήνα της σχολικής κοινότητας. Ποια είναι η πρόβλεψη για την αποδοτικότητα ενός μικροδιοικητικού μοντέλου χειρισμού της πληροφορίας στη βελτίωση των κοινωνικών σχέσεων και της εμπιστοσύνης μέσα σε αυτές;
- Πρόσφατη έκθεση της UNESCO (2023) επισημαίνει τόσο τους περιοριστικούς παράγοντες για την πρόσβαση στην ψηφιακή τεχνολογία και την αξιοποίησή της στην εκπαίδευση (π.χ. περιορισμένοι εθνικοί οικονομικοί πόροι, χαμηλό μορφωτικό και κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, ελλιπής επιμόρφωση), όσο και τους κινδύνους κυβερνοεπιθέσεων, έκθεσης σε πληθώρα πληροφοριών αμφίβολης εγκυρότητας ή υποκατάστασης της ανθρώπινης και κοινωνικής διάστασης, η οποία είναι θεμελιώδης στην παιδαγωγική σχέση. Πόσο αποτελεσματική και βιώσιμη μπορεί να είναι, λοιπόν, μια ψηφιακή πλατφόρμα για την «καταπολέμηση του εκφοβισμού» (βλ. Μήνυμα Υπουργού Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού για την έναρξη της σχολικής χρονιάς, 10-09-2024), όταν δεν μπορούν να θεωρούνται δεδομένες η προσβασιμότητα σε αυτήν (ειδικά από ευάλωτες κοινωνικές ομάδες), ή η ασφάλεια και η εγκυρότητα των σχετικών καταχωρίσεων (ειδικά χωρίς να έχει προηγηθεί μια συστηματική κοινωνική εκστρατεία ευαισθητοποίησης και επιμόρφωσης);
- Η προηγούμενη εμπειρία από την εφαρμογή του πλαισίου παρέμβασης του Δικτύου και ειδικότερα στο νηπιαγωγείο (Ζάπρη, 2015) έχει καταδείξει ότι η συστηματική και οικοσυστημική αξιοποίηση του τότε ισχύοντος θεσμικού πλαισίου λειτουργίας των σχολικών μονάδων (π.χ. Προεδρικών Διαταγμάτων, εγκυκλίων λειτουργίας, πλαισίων αρμοδιοτήτων) μπορούσε όχι μόνο να οδηγήσει σε δραματική μείωση εντάσεων, αλλά και να λειτουργήσει επανορθωτικά (Winn, 2018· Παπαδημητριάδης, 2024), για παράδειγμα, μέσα από ενίσχυση της εμπιστοσύνης και του κινήτρου εμπλοκής και συνεισφοράς στη ζωή του σχολείου, εποικοδομητική διαχείριση διαφωνιών, οριοθέτηση ρόλων, αναθεώρηση στερεοτύπων, ενίσχυση ατομικής και συλλογικής συνειδητότητας και ενδυνάμωση σχέσεων με την τοπική κοινότητα. Σε συνέχεια μιας τέτοιας ολιστικής εμπειρίας ποια θα μπορούσε να είναι η προστιθέμενη αξία του πρόσφατου θεσμικού πλαισίου στη βελτίωση του παιδαγωγικού κλίματος και την πρόληψη φαινομένων ενδοσχολικής βίας και εκφοβισμού –ενός πλαισίου που μαζί με το πλεονέκτημα της νομοθέτησής του φέρει στοιχεία έντονου κρατικού παρεμβατισμού μέσα από έναν καταγιγιστικό ρυθμό έκδοσης νέων διατάξεων και δεν ευνοεί τα ζητούμενα του αναστοχασμού και της κοινωνικής συμπερίληψης, συνοχής και υπευθυνότητας. Τέτοια στοιχεία είναι, για παράδειγμα, είναι η κλειστού τύπου προτυποποίηση του εσωτερικού κανονισμού λειτουργίας για όλες τις σχολικές μονάδες (Υ.Α. 109697/ΓΔ4/24-09-2024) και οι πειθαρχικές συνέπειες με αυστηροποίηση του μέτρου των αποβολών και της αλλαγής σχολικού περιβάλλοντος για τους/τις μαθητές/τριες (ΥΠΑΙΘΑ, 2024) ή και με ποινές φυλάκισης ή χρηματικές για τρίτα μέρη που διαταράσσουν την εύρυθμη λειτουργία του σχολείου (Εγκύκλιος 114188/ΓΔ4/02-10-2024).

Για την εποικοδομητική προσέγγιση των παραπάνω ζητημάτων θα ήταν σκόπιμη αρχικά μια προσεκτικότερη ανάγνωση της πρότασης της UNESCO σχετικά με τη δέσμευση της πολιτικής ηγεσίας, όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενη ενότητα. Ειδικότερα, η υψηλή δέσμευση της ηγεσίας νοείται μέσα από την εγκαθίδρυση στιβαρού θεσμικού πλαισίου που εστιάζει: α. στην προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού και β. στην

υποστήριξη πολιτικών πρόληψης και αντιμετώπισης των φαινομένων (UNESCO, 2019). Μια τέτοια στόχευση απορρέει από τη δομική ερμηνεία ότι τα φαινόμενα ενδοσχολικής βίας και εκφοβισμού συνιστούν πρωτίστως παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Council of Europe, 2023· UNESCO, 2019), και όχι απλώς πλήγματα σε κάποιο ασαφώς προσδιορισμένο «κύρος της εκπαιδευτικής κοινότητας», όπως αναφέρεται στον νέο νόμο. Συνεπώς, το θεσμικό πλαίσιο της πρόληψης και αντιμετώπισης των φαινομένων χρειάζεται να είναι επίσης δομικό και να προωθεί ρητά κατ' αρχήν την οικοδόμηση μιας καθολικής κουλτούρας ανθρωπίνων δικαιωμάτων μέσα από προγράμματα συστηματικής και ολοκληρωμένης επιμόρφωσης και ευαισθητοποίησης, ώστε να αναπτυχθούν οι δεξιότητες που χρειάζονται για την προώθηση, υπεράσπιση και εφαρμογή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην καθημερινή ζωή (Council of Europe, 2023).

Εξίσου θεμελιώδης σε θεσμικό επίπεδο θα ήταν και η κατάλληλη εμπλαίσωση του ενδοσχολικού εκφοβισμού ως μορφής άμεσης φυσικής ή συμπεριφορικής βίας που συνυπάρχει και αλληλεπιδρά με άλλες μορφές βίας στο εξωσύστημα και το μακροσύστημα της σχολικής κοινότητας, ειδικότερα με τη δομική βία (π.χ. συστημική εκμετάλλευση και καταπίεση, φτώχεια, αποστέρηση αγαθών και δικαιωμάτων) και την πολιτισμική βία (π.χ. απαξίωση ταυτοτήτων και τρόπων ζωής, ρατσισμός, σεξισμός, εθνικισμός, ηγεμονικές ιδεολογίες) (Fox, 2011· Council of Europe, 2023). Η ουσιαστική συνειδητοποίηση όλων των μορφών βίας και των συσχετισμών τους είναι απαραίτητη για τον σχεδιασμό προσεγγίσεων που θα είναι βιώσιμες και θα έχουν γνήσια μετασχηματιστική δύναμη σε βάθος χρόνου. Παράλληλα, όμως, είναι απαραίτητη και η ενεργοποίηση ενός συνεκτικού πλαισίου αξιών, στάσεων και δεξιοτήτων του δημοκρατικού πολιτισμού (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2018), που θα ενισχύει την ορατότητα της διαφορετικότητας, την ισότητα, τη δικαιοσύνη, τον σεβασμό των δικαιωμάτων και την ασφάλεια σε ατομικό, συλλογικό και εθνικό επίπεδο. Σε επίπεδο πολιτικής ηγεσίας η στοχευμένη συνεργασία υπουργείων με συναφή αντικείμενα, όπως είναι επί του παρόντος τα Υπουργεία Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού, Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας, Πολιτισμού, Μετανάστευσης και Ασύλου, Υγείας και Δικαιοσύνης, και με την υποστήριξη αντίστοιχων κοινωνικών ή ερευνητικών φορέων και οργανισμών, θα ήταν ιδιαίτερα ωφέλιμη για την τεκμηρίωση, τον συντονισμό και την παρακολούθηση υλοποίησης τέτοιων πολυδιάστατων, μακρόπνων και εις βάθος προσεγγίσεων.

Εστιάζοντας στη βιώσιμη ανάπτυξη μιας κουλτούρας δημοκρατικής και ανθρωπίνων δικαιωμάτων η διαλεκτική περί πρόληψης και αντιμετώπισης του εκφοβισμού δίνει τη θέση της στην ακόμη πιο ουσιώδη διαλεκτική του πολιτισμού ειρήνης (βλ. Global Campaign for Peace Education). Ενώ οι παρεμβάσεις πρόληψης και αντιμετώπισης του εκφοβισμού στοχεύουν στην εξάλειψη ή καταστολή των συγκεκριμένων εκδηλώσεων της και την αποκατάσταση της ασφάλειας μέσω της μη-βίας, η καλλιέργεια δημοκρατικών πρακτικών συνύπαρξης και επικοινωνίας στην καθημερινή ζωή παρέχει μια αυτοδύναμη εναλλακτική στάση ζωής δομημένη εκ των πραγμάτων σε θετικές κοινωνικές συμπεριφορές. Πρόκειται για δύο διαφορετικούς και αλληλοσυνδεόμενους τύπους ειρήνης, την αρνητική και τη θετική (Fox, 2011), όπου η πρώτη περιγράφει έναν στόχο για τη σχολική κοινότητα, αλλά η δεύτερη συνιστά ένα κοινωνικό-πολιτικό όραμα και μια κοινή πρόκληση για όλη την ανθρωπότητα (Council of Europe, 2023). Η θετική ειρήνη προϋποθέτει μια επιστημολογική, ψυχολογική, πνευματική και ηθική ανακατεύθυνση της διαλεκτικής από την ανάλυση και καταπολέμηση των αρνητικών συμπεριφορών και ενεργειών στη βιωματική ανακάλυψη εναλλακτικών –και πιθανώς ανεξερεύνητων– τρόπων ζωής και συνύπαρξης, όπως είναι η αντικατάσταση της ρητορικής έντασης με έναν φιλικότερο και εποικοδομητικότερο λόγο, η βελτίωση εθνικών υποδομών, οι διεθνείς συνεργασίες για την προστασία του περιβάλλοντος, η δίκαια και ισότιμη κατανομή πόρων και ευκαιριών, η δημιουργία χώρου για προσωπικό μετασχηματισμό ή «εσωτερική ειρήνη» (Fox, 2011).

Πριν μια δεκαετία το Παρατηρητήριο για την Πρόληψη και Αντιμετώπιση της Σχολικής Βίας και του Εκφοβισμού έθεσε το ζητούμενο της ειρηνικής συνύπαρξης μεταξύ των μαθητών/τριών μέσω της κατάλληλης διαπαιδαγώγησης, ενώ το Δίκτυο Πρόληψης και Αντιμετώπισης εξέλιξε το πρωτόλειο αυτό σκεπτικό σε μια ολοκληρωμένη και επιστημονικά τεκμηριωμένη φιλοσοφία πρόληψης και διαχείρισης των σχετικών φαινομένων συνδυάζοντας τις οικοσυστημικές αρχές με πρακτικές που χαρακτηρίζουν τόσο την αρνητική όσο και τη θετική ειρήνη (βλ. σχετικό επιμορφωτικό υλικό). Η μετεξέλιξη της οικοσυστημικής οπτικής στο ζήτημα της ενδοσχολικής βίας και του εκφοβισμού θα μπορούσε στις μέρες μας να προτάσσει την έννοια της «οικολογίας της ειρήνης», η οποία εστιάζει στη μετασχηματιστική δύναμη των θετικών εμπειριών και παρεμβάσεων στην πρώιμη παιδική ηλικία και τη συνεισφορά τους στην προώθηση της ειρήνης και της ασφάλειας για τις μελλοντικές γενιές (Britto *et al.*, 2014). Με γνώμονα τη συνεισφορά στην κοινωνική συνοχή και την οικοδόμηση της ειρήνης, τόσο βραχυπρόθεσμα όσο και μακροπρόθεσμα, η «οικολογία της ειρήνης» χρειάζεται να δομηθεί πολυεπίπεδα σε νευροβιολογικούς παράγοντες και πρακτικές ανατροφής στην οικογένεια (Britto *et al.*, 2014), στη διάχυτη αξιοποίηση της παιδαγωγικής της ειρήνης τόσο στους τρόπους μάθησης και διδασκαλίας όσο και στις συνεργασίες του σχολείου με την οικογένεια και την τοπική κοινότητα (Analisah & Indartono, 2019· Kollies & Zapri, 2024), καθώς και στην επένδυση από την πλευρά της πολιτικής ηγεσίας σε υπηρεσίες που σχετίζονται με την πρώιμη παιδική ηλικία, ώστε να υποστηριχθεί η φυσική, συναισθηματική και κοινωνική ανάπτυξη και η ευημερία των οικογενειών και των κοινοτήτων (Britto *et al.*, 2014· Leckman *et al.*, 2019).

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνόγλωσσες

- Εγκύκλιος ΥΠΑΙΘ με αρ. 195630/Γ1/19.12.2013. “Πλαίσιο λειτουργίας του Παρατηρητήριου για την Πρόληψη της Σχολικής βίας και του Εκφοβισμού”.
- Εγκύκλιος ΥΠΑΙΘ με αρ. 4077/28-04-2014. “Εγκύκλιος Υλοποίησης των Πράξεων «Ανάπτυξη και Λειτουργία Δικτύου Πρόληψης και Αντιμετώπισης φαινομένων της Σχολικής Βίας και εκφοβισμού στους Άξονες Προτεραιότητας 1, 2 και 3» του ΕΠ «Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση»”
- Εγκύκλιος ΥΠΟΠΑΙΘ με αρ. 2688/04-05-2015. “3η Εγκύκλιος Υλοποίησης Πράξεων «Ανάπτυξη και Λειτουργία Δικτύου Πρόληψης και Αντιμετώπισης Φαινομένων της Σχολικής Βίας και Εκφοβισμού (ΣΒΕ) στους Άξονες Προτεραιότητας 1,2 και 3» του ΕΠ «Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», σχολικό έτος 2014-2015”.
- Εγκύκλιος ΥΠΟΠΑΙΘ με αρ. 4965/29-06-2015. “Εναρξη Επιμόρφωσης μελών ΟΔΠ στο πλαίσιο υλοποίησης των Πράξεων «Ανάπτυξη και Λειτουργία Δικτύου Πρόληψης και Αντιμετώπισης Φαινομένων της Σχολικής Βίας και Εκφοβισμού (ΣΒΕ) στους Άξονες Προτεραιότητας 1,2 και 3» του ΕΠ «Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», σχολικό έτος 2014-2015”.
- Εγκύκλιος ΥΠΟΠΑΙΘ με αρ. 6907/09-09-2015. “Διεξαγωγή Αποτίμησης της υλοποίησης των Πράξεων «Ανάπτυξη και Λειτουργία Δικτύου Πρόληψης και Αντιμετώπισης Φαινομένων της Σχολικής Βίας και Εκφοβισμού - ΑΠ1, ΑΠ2 και ΑΠ3» του ΕΠ «Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», ΕΣΠΑ 2007-2013 από την Ανάδοχο Εταιρεία «Κοινωνία Γνώσης Μονοπρόσωπη ΕΠΕ»”.
- Εγκύκλιος ΥΠΑΙΘΑ με αρ. 114188/ΓΔ4/02-10-2024. “Εύρυθμη λειτουργία σχολικών μονάδων Π/θμιας και Δ/θμιας Εκπαίδευσης”.
- Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγείας, Νευροεπιστημών και Ιατρικής Ακριβείας «ΚΩΣΤΑΣ ΣΤΕΦΑΝΗΣ» (ΕΠΙΨΥ). (2020). “Εκφοβισμός (bullying) μεταξύ των εφήβων μαθητών στην Ελλάδα”. Δελτίο Τύπου με αφορμή την Πανελλήνια Ημέρα κατά της Σχολικής Βίας και του Εκφοβισμού, 6 Μαρτίου.

- Ζάπρη, Δ. (2015). “Σκέφτομαι και συζητώ και μαζί σου προχωρώ...: μια συμμαχία μικρών και μεγάλων κατά της βίας”. Πρόγραμμα Αγωγής Υγείας 1^{ου} Νηπιαγωγείου Νέας Μεσημβρίας, ΔΠΕ Δυτικής Θεσσαλονίκης, σχ. έτος 2015-2016.
- Κοινή Υπουργική Απόφαση 41207/ΓΔ4/22-04-2024 (Β’ 2404). “Ρύθμιση θεμάτων σχετικών με τις δράσεις και τα προγράμματα που εκπονούνται για την αντιμετώπιση περιστατικών ενδοσχολικής βίας και εκφοβισμού.”
- Κοινή Υπουργική Απόφαση 35692/ΓΔ4/08-04-2024 (Β’ 2176). “Δημιουργία και λειτουργία Ειδικής Ψηφιακής Πλατφόρμας για την αντιμετώπιση ενδοσχολικής βίας και φαινομένων εκφοβισμού”.
- Μονάδα Εφηβικής Υγείας (Μ.Ε.Υ.) Β’ Παιδιατρικής Κλινικής Πανεπιστημίου Αθηνών, Νοσοκομείο Παίδων «Π. & Α. Κυριακού» & Επιστημονικός Οργανισμός «ΜΑΖΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΦΗΒΙΚΗ ΥΓΕΙΑ». (2016). “Εγχειρίδιο ENABLE-ΕΝΔΥΝΑΜΩΝΩ για μαθητές, εκπαιδευτικούς, γονείς και διοργανωτές δράσεων”.
- Νόμος 5029/10-3-2023 (Α’ 55). “ «Ζούμε Αρμονικά Μαζί – Σπάμε τη Σιωπή»: Ρυθμίσεις για την πρόληψη και αντιμετώπιση της βίας και του εκφοβισμού στα σχολεία και άλλες διατάξεις”.
- Παπαδημητριάδης, Δ. (2024). «Επανορθωτική vs. Τιμωρητική Παιδεία: Γιατί απορρίπτουμε την καταγγελτική κουλτούρα». Στο <https://papadimitriadis.gr/2024/09/epanorthotiki-vs-timoritiki-paideia/> (τελευταία ανάκτηση: 10/10/2024)
- Συμβούλιο της Ευρώπης. (2018). “Πλαίσιο αναφοράς ικανοτήτων για δημοκρατικό πολιτισμό: Περιγραφικοί Δείκτες ικανοτήτων για δημοκρατικό πολιτισμό” (τεύχος 2). ΥΠΑΙΘΑ (2024). “11 αλλαγές στα σχολεία για το 2024-2025”. Στο <https://www.minedu.gov.gr/news/59225-29-08-24-11-allages-sta-sxoleia-gia-to-2024-2025> (τελευταία ανάκτηση: 10/10/2024)
- Υπουργική Απόφαση 159704/Γ7/17-12/2012. “Ίδρυση Παρατηρητηρίου Πρόληψης της Σχολικής Βίας και του Εκφοβισμού”.
- Υπουργική Απόφαση 36421/ΓΔ4/08-04-2024 (Β’2177). “Αρμοδιότητες και καθήκοντα υπεύθυνων αποδεκτών αναφορών στη σχολική μονάδα και τετραμελών ομάδων δράσης στις Διευθύνσεις Εκπαίδευσης για την πρόληψη και αντιμετώπιση της ενδοσχολικής βίας και του εκφοβισμού”.
- Υπουργική Απόφαση 109697/ΓΔ4/24-09-2024 (Β’ 5387/26-09-2024). “Πρότυπος Κανονισμός Λειτουργίας σχολικών μονάδων Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης”.

Ξενόγλωσσες

- Analisah, C. D. C. & I. Setyabudi (2019). “Ecological Theory: Preventing Student Bullying to Promote Culture of Peace”. *Joint proceedings of the International Conference on Social Science and Character Educations (IcoSSCE 2018) and International Conference on Social Studies, Moral, and Character Education (ICSMC 2018)*
- Britto, P. R., I. Gordon, W. Hodges, D. Sunar, C. Kagitcibasi, and J. Leckman. (2014). "Ecology of peace". In Leckman, J., Panter-Brick, C. and R. Salah, *Pathways to peace: The transformative power of children and families*. MIT Press.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bronfenbrenner, U. (1995). “Developmental ecology through space and time. A future perspective”. In, Moen P., Elder J. G.H. & Luescher K. (eds.), *Examining lives in context: Perspectives on the Ecology of Human Development* (pp. 619-647). Washington, DC, American Psychological Association.
- Bwalya, Arthur. (2024). “Micromanagement: A Comprehensive Analysis”. *Global Scientific Journal*, 12 (7).
- Council of Europe. (2023). “COMPASS - Manual for Human Rights Education with Young People” (2nd ed.). Strasbourg Cedex: Council of Europe.

- European Anti-Bullying Network. (2021). "A Policy Paper – 21/01/2021". In <https://www.antibullying.eu/network#policy-paper> (τελευταία ανάκτηση: 10/10/2024)
- Evans, C.B.R. & P.R. Smokowski (2016). "Theoretical Explanations for Bullying in School: How Ecological Processes Propagate Perpetration and Victimization". *Child and Adolescent Social Work Journal*, 33, 365–375.
- Espelage, D. L. (2014). "Ecological Theory: Preventing Youth Bullying, Aggression, and Victimization". *Theory Into Practice*, 53 (4), 257–264.
- Fox, M. A. (2011). "Thinking about Peace Today". *The Journal of Sociology & Social Welfare*, 38 (2).
- Kim, S.Y., Rosen, L.H., Scott, S.R. & B. Paulman (2020). "Bullying Through Different Perspectives: An Introduction to Multiple Vantage Points". In, Rosen, L.H., Scott, S.R. & Kim, S.Y. (eds), *Bullies, Victims, and Bystanders*. Palgrave Macmillan, Cham.
- Kollies, U. & D. Zapri (2024). "Teaching Peace". *UNToday (online)*. <https://untoday.org/teaching-peace/> (τελευταία ανάκτηση: 10/10/2024)
- Leckman, J. F., Donaldson, C. K., Affolter, F. W., & L. A. Ponguta. (2019). Pathways to wellbeing and a more peaceful and sustainable world: the transformative power of children and families. *Japanese Journal of Child and Adolescent Psychiatry*, 60 (3), 278-298.
- Leff, S. & C. Feudtner (2017). "Tackling Bullying: Grounds for Encouragement and Sustained Focus". *Pediatrics*, 139 (6).
- Mishna, F. (2012). "Theories That Help to Understand Bullying". In, *Bullying: A Guide to Research, Intervention, and Prevention* (online edn). Oxford Academic.
- Ramos, B. & A. Malangen. (2023). "The Level of Effectivity of Micromanagement Among the Teachers and Middle Managers in the Basic Education". *Psychology and Education*, 8, 648-658.
- Rigby, K. (2024). "Theoretical Perspectives and Two Explanatory Models of School Bullying". *International Journal of Bullying Prevention*, 6, 101–109.
- Rigby, K. (2021). *Multiperspectivity in school bullying: One pair of eyes is not enough*. Routledge.
- UNESCO. (2023). "Global Education Monitoring Report 2023: Technology in education – A tool on whose terms?". Paris, UNESCO.
- UNESCO. (2017). "School Violence and Bullying Global Status Report". Paris, UNESCO.
- UNESCO. (2019). "Behind the numbers: Ending school violence and bullying". Paris, UNESCO.
- Winn, M. T. (2018). *Justice on both sides: Transforming education through restorative justice*. Cambridge, MA, Harvard Education Press.

Ιστοσελίδες (τελευταία ανάκτηση: 10/10/2024)

- Early Childhood Peace Consortium. <https://ecdpeace.org/>
- Council of Europe, COMPASS. <https://www.coe.int/en/web/compass/peace-and-violence>
- Global Campaign for Peace Education <https://www.peace-ed-campaign.org/about/>
- Δίκτυο Πρόληψης και Αντιμετώπισης των Φαινομένων Σχολικής Βίας και Εκφοβισμού - Πανελλήνιο Σχολικό Δίκτυο. <https://stop-bullying.sch.gr/>
- Παρατηρητήριο για την Πρόληψη της Σχολικής Βίας και του Εκφοβισμού – ΥΠΑΙΘ. <http://paratiritirio.minedu.gov.gr/>
- Ψηφιακή πλατφόρμα "Stop Bullying" – ΥΠΑΙΘΑ. <https://stop-bullying.gov.gr/>